

Резюме

Правова система, що досліджується в науковій статті, має суттєве значення в процесі створення та функціонування правових інститутів. Проаналізована категорія має важливе значення, оскільки сприяє реалізації визнаних державою завдань та перспектив. Тому, цілком правомірним є дослідження значення правової системи для формування та розвитку громадського суспільства та правової держави.

Ключові слова: правова система, правовий інститут, громадянське суспільство, правова держава.

Резюме

В статье анализируются теоретические и практические проблемы развития правовой системы Украины. Обосновывается мысль о необходимости подготовки и принятия концепции развития правового регулирования общественных отношений в Украине и законодательных актов. Проанализировано взгляды ученых относительно научных подходов к исследованию правовой системы. Анализируется соотношение и взаимодействие таких важных категорий, как правовая система и правовое государство.

Ключевые слова: правовая система, правовой институт, гражданское общество, правовое государство.

Summary

Theoretical and practical problems of Ukrainian legal system development are analyzed in the article. The thought about the necessity of preparation and adoption of concept of the development of social relations legal regulation in Ukraine and legislative regulations is grounded. The scientist's views as for scientific approaches to the legal system study are analyzed. The correlation and interaction of such important categories as legal system and law-governed state are analyzed.

Key words: legal system, legal institution, civil society, law-governed state.

Отримано 16.12.2009

В. С. ШИЛІНГОВ

Володимир Сергійович Шилінгов, кандидат юридичних наук, доцент, професор Академії управління МВС

ЮРИДИЧНА КОМПАРATIVІСТИКА: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ НАЗВИ ДИСЦИПЛІНИ ТА ЇЇ ПРЕДМЕТУ

Юридична компаративістика – система знань накопичених у процесі порівняльних досліджень у правовій сфері. Компаративістика – слово латинського походження (лат. *Comparativus*) і в перекладі означає порівняння. У сучасній науковій юридичній літературі відсутня єдина інтерпретація сутності, змісту і призначення юридичної компаративістики, це ж стосується і назви зазначеної дисципліни. Науковці використовують різні терміни для позначення сукупності знань у порівняльно-правовій сфері, зокрема: компаративна юриспруденція, порівняння у праві, порівняльне право, порівняльне правознавство. На наше переконання, у широкому розумінні ці назви слід розглядати як синоніми, а суперечки з цього приводу не мають принципового значення.

Стосовно виникнення юридичної компаративістики слід також констатувати відсутність єдиної точки зору. У юридичній науці існує два варіанти відповіді на питання, з яких часів бере свій початок порівняльне правознавство.

Прихильники першого варіанту наполягають на давньому походженні порівняльного правознавства. Вихідним моментом для них є використання античними і середньовічними філософами та законодавцями порівняння як методу дослідження. На підтвердження цього вони, як правило, наводять складені з використанням порівняльних даних давньогрецькі закони Салона, розроблені в Стародавньому Римі Закони XII таблиць.

Прихильники другого варіанта датують час народження порівняльного правознавства другою половиною XIX століття, іноді називаючи конкретно 1869 рік – час заснування французького Товариства порівняльного законодавства, або навіть 1900 рік, коли провівся I Міжнародний конгрес порівняльного права¹.

На нашу думку, сучасна юридична компаративістика виникає у другій половині XIX століття. Зміст терміну «сучасний», незалежно від того, застосовується він стосовно держави і права взагалі або ж до порівняльного державознавства та правознавства зокрема, неминуче зводиться до двох основних параметрів – формального та сутнісного, або змістовного.

Формальний параметр асоціюється з недавнім за часом (датою) виникнення того або іншого державно-правового явища, основними етапами та стадіями його становлення, формально-юридичними особливостями його теперішнього («сучасного») розвитку.

Змістовний аспект терміну «сучасний» означає наявність у даному явищі, інституті або установі найновіших ідей, доктрин, концепцій, розвиток їх відповідно до умов і традицій нового часу, готовність і здатність їх позитивно реагувати на повсякденні запити та потреби даного часу, які щойно виникли².

Отже, сучасна наука юридичної компаративістики, як відносно самостійної галузі знань, починає формуватись у другій половині XIX століття. І цьому сприяв ряд об'єктивних причин. Зокрема, на цей час практично завершується формування основних національних правових систем, таким чином, право набуває національного характеру, а з іншого боку, широкого розвитку набувають міжнародні економічні, торгові, науково-технічні, культурні та інші зв'язки, що, у свою чергу, посилює інтерес до дослідження національного законодавства країн-партнерів. Отже, юридична наука виходить за межі суто національного законодавства та національних правових систем. Зазначені обставини породжують потребу в активізації порівняльно-правових досліджень, в аналізі та систематизації накопиченої у процесі цих досліджень інформації. Таким чином, з'являється юридична компаративістика, яка у процесі свого розвитку пройшла декілька етапів. При цьому слід звернути увагу на те, що серед дослідників відсутня єдність у питанні, щодо кількості таких етапів. Так, підручник «Порівняльне правознавство» за редакцією В. Д. Ткаченка зазначає шість етапів в історії формування та розвитку порівняльного правознавства. Перший етап за такої класифікації розпочинається ще в античні часи, а останній пов'язаний з поступовим перетворенням теорії порівняльного правознавства на автономну науку³.

О. Ф. Скагун у підручнику «Загальне порівняльне правознавство» зазначає три етапи в розвитку порівняльного правознавства: 1) виникнення як результат накопичення і систематизації юридичних знань про проблеми застосування порівняльно-правового методу, вивчення загальних та одиничних рис різноманітних правових систем світу (до другої половини XIX ст.); 2) розвиток, який супроводжувався пошуком окремого самостійного місця в системі юридичних знань та юридичній освіті – поява власного предмета, методів понятійного апарата та ін. (з другої половини XIX ст.); 3) оформлення у цілісну систему порівняльно-правових знань внаслідок зростання значення досліджень і визначення їх результатів по встановленню єдності та відмінності правових систем, їх групування у правовій сім'ї (типи) (друга половина XX – початок XXI ст.)⁴.

Слід звернути увагу на те, що ті дослідники, які під порівняльним правознавством розуміють в першу чергу метод дослідження правової матерії, ведуть відлік його існування і розвитку із сивої давнини, тіж, хто вважає порівняльне правознавство самостійною юридичною наукою, вважають часом її виникнення другу половину XIX ст., оскільки в цей час відбувається інституалізація порівняльно-правових досліджень, та все більш чітко відмежування порівняльного правознавства від історії права, теорії та філософії права. Виникають такі наукові установи, як Товариство порівняльного законодавства у Франції (1869 р.), Англійське товариство порівняльного законодавства (1898 р.), Міжнародна асоціація порівняльного правознавства та науки народного господарства у Берліні (1899 р.) та інші. Крім того, інституалізація порівняльного правознавства проявилася у створенні та виданні спеціалізованих часописів, регулярному скликанні міжнародних конгресів і т.д. У багатьох країнах юридична компаративістика

увійшла до програм юридичної освіти, були створені кафедри компаративістичного спрямування.

На сьогодні можна з повною упевненістю стверджувати, що юридична компаративістика є достатньо сформованою, відносно автономною, відокремленою від усіх інших гуманітарних наук юридичною науковою та навчальною дисципліною, яка має власний предмет, метод, сферу застосування, виконує свою власну роль в системі юридичних знань і юридичної освіти, а також має своє особливе соціальне призначення⁵.

Наявність індивідуального, відокремленого предмета досліджень є свідченням самостійного статусу науки. Тому питання стосовно визначення предмета науки є важливим і одночасно складним для будь-якої наукової дисципліни.

Визначення предмета юридичної компаративістики полягає у встановленні кола понять, категорій, інститутів та інших правових явищ, які вона вивчає. Предмет юридичної компаративістики дає відповідь на питання, що вивчає юридична компаративістика як навчальна дисципліна, і що вона досліджує як самостійна галузь знань. Відповідаючи на ці питання, необхідно зазначити, що юридична компаративістика, з одного боку, має справу з такими явищами, категоріями і поняттями як процес порівняння, порівняльно-правовий метод, співставлення та протиставлення, а з іншого – право, правові інститути, правові системи та інші правові явища. За допомогою юридичної компаративістики правові системи одних держав співставляються, протиставляються, тобто порівнюються з правовими системами інших держав. Отже, можна зробити висновок, що юридична компаративістика не зводиться лише до порівняльно-правового аналізу законодавства, окремих галузей та інститутів права, ідей про право. Вона спрямована на отримання цілісної картини правового розвитку світу.

При цьому слід пам'ятати, що питаннями права у порівняльному аспекті займаються спеціалісти у сфері історії права, загальної теорії права, соціології права, філософії права та цілої низки інших юридичних наук та навчальних дисциплін. Крім того, досить широко порівняльно-правові дослідження використовуються у межах галузевих юридичних наук (наприклад, порівняльне конституційне право, порівняльне процесуальне право, порівняльне кримінальне право, порівняльне трудове право). Кожна із зазначених юридичних дисциплін досліджує національні правові системи та їх типи (сім'ї) під певним кутом зору, розглядає лише окремі їх сторони. Такий безпосередній взаємозв'язок юридичної компаративістики з іншими юридичними науками підтверджує їх значимість як самостійної науки.

Визначаючи предмет юридичної компаративістики необхідно звернути увагу на його співвідношення з об'єктом зазначеної дисципліни, оскільки з'ясування цього питання є не лише теоретично важливим, а й практично значимим. Як відомо, поняття «предмет» і «об'єкт» наукової дисципліни не є тотожними. Поняття об'єкту науки є більш широким у порівнянні з її предметом. Об'єкт, як правило, є загальним для цілої низки наук, у той час як предмет у кожної із них свій власний, який не може співпадати з предметами інших наук. Загальним об'єктом дослідження для всіх юридичних наук є об'єктивно існуюча правова дійсність. З'ясовуючи питання щодо об'єкта юридичної компаративістики М. М. Марченко зазначає, що в якості такого завжди виступає об'єктивно існуюча в різних країнах порівняльно-правова реальність. Об'єкт порівняльного правознавства ніким не придумується і не виводиться із нічого. Він існує в житті, реальній дійсності⁶.

В якості елементів правової дійсності слід зазначити правові вчення, доктрини, концепції і правові погляди; національні правові системи; правові масиви і комплекси, що регулюють діяльність міжнародних, міждержавних та міжурядових об'єднань; національне законодавство, різноманітні галузі та інститути законодавства, як систему нормативно-правових актів, що регулюють або певну сферу, або однорідні суспільні відносини, закони та підзаконні акти, окремі правові норми; юридичну техніку, що являє собою сукупність правил і прийомів створення та структурування правових норм.

З'ясовуючи питання про предмет юридичної компаративістики необхідно зазначити, що єдиної відповіді на поставлене питання в науковій літературі не існує. Як справедливо зазначає Х Бехруз, необхідно визнати, що полеміка з приводу предмета порівняльно-

го правознавства продовжується з моменту його виникнення. До сьогодення не вироблений загальний підхід до його визначення, оскільки серед компаративістів відсутня єдність поглядів не лише на його предмет, а й на співвідношення його предмета з його об'єктом та методами⁷.

В одних випадках предмет юридичної компаративістики ототожнюється з її цілями. Так, відомий російський вчений Г. Ф. Шершеневич вважав, що порівняльне правознавство ставить за мету, шляхом порівняння права різних народів на різних рівнях культури, з'ясувати загальні закони розвитку права⁸.

В інших випадках під предметом юридичної компаративістики розуміють процес виявлення та аналізу загальних принципів, що містяться у різних правових системах.

У зв'язку з цим відомий американський компаративіст Р. Паунд наголошував, що порівняння існуючих в різних правових системах норм, так само як і юридичної практики різних країн – це лише перший крок на шляху порівняльно-правового пізнання. Наступним і найбільш важливим етапом на цьому шляху є проведення глибокого аналізу порівнюваного нормативно-правового матеріалу та визначення («формулювання») загальних принципів права⁹.

Схожої точки зору притримуються й інші автори, зокрема, О. Ф. Скакун вважає, що предметом порівняльного правознавства є загальні та приватні, глобальні та внутрішньоглобальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування правових систем світу, які пізнаються через виявлення між ними схожості та відмінностей на мікро- та макрорівнях¹⁰.

На думку А. Х. Саїдова, порівняльне правознавство є науковим напрямком, що вивчає основні правові системи сучасності. Він окреслює коло питань, які складають предмет порівняльного правознавства, а саме: методологічні проблеми порівняння у праві (теорія порівняльно-правового методу); порівняльне вивчення основних правових систем сучасності; традиційне «порівняльне законодавство»; так зване функціональне порівняння; історико-порівняльне вивчення права¹¹.

Перелік різних підходів щодо визначення предмету юридичної компаративістики можна продовжувати, слушною в цьому сенсі є думка О. Д. Тихомирова, що не існує такого набору правил, який, будучи застосований будь-яким дослідником, призвів би до однакового результату – наукового відкриття¹².

На наше переконання, ті дослідники, які під предметом юридичної компаративістики розуміють процес порівняльно-правових досліджень, ототожнюють його із компаративним методом. Ті ж науковці, які в якості предмета порівняльного правознавства називають загальні закономірності (принципи) виникнення, розвитку та функціонування правових систем, очевидно, не вбачають у юридичній компаративістиці самостійної галузі юридичних знань, тому що таке розуміння предмету зазначеної дисципліни немиче веде до розуміння її, як складової частини загальної теорії держави і права.

Оскільки юридична компаративістика вивчає об'єкт дослідження, правову дійсність, під своїм специфічним кутом зору, тому вона має свій власний предмет дослідження, а отже повністю не співпадає із порівняльно-правовим методом і не являється складовою частиною загальної теорії держави і права, і саме тому є самостійною юридичною науковою дисципліною.

Юридична компаративістика досліджує геоправовий простір через порівняння комплексу правових явищ, які тісно пов'язані з політичними, соціальними, культурними та іншими аспектами функціонування правових систем в об'єктивно існуючому національному та загально соціальному контексті.

Підводячи підсумки можна визначити в якості предмету юридичної компаративістики геоправовий простір, основними елементами якого, на сьогодні, є національні правові системи, як специфічні, своєрідні, неповторні комплекси правових явищ, які тісно пов'язані із цивілізаційними, культурними, психологічними та іншими аспектами буття людського суспільства.

У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговує думка О. Д. Тихомирова, що юридична компаративістика охоплює метод і науку, науку про метод, міждисциплінарні дослідження всередині юридичних наук, між ними і неюридичними науками і т.д., відо-

бражає плюралізм наук про право та взаємопов'язані з ним явища на основі загальнонаукового компаративного методу і компаративізму як виду світогляду. Маючи міждисциплінарну природу, юридична компаративістика підкреслює необхідність визнання актуальності проблемної побудови наук, пошуку предмету компаративних досліджень не лише на рівні загальнотеоретичних, спеціальних та галузевих юридичних наук, а й у всьому діапазоні існування правової реальності: від правопорядку світу, прав людства до правового простору соціальних груп, общин, безпосереднього життя конкретного суб'єкта права¹³.

¹ Порівняльне правознавство і Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов; За ред. В. Д. Ткаченка. – Х.: Право, 2003. – С. 6-7.

² Марченко М. Н. Сравнительное правоведение. Общая часть. Учебник для юридических вузов. – М.: Издательство «Зерцало», 2001. – С. 42-43.

³ Порівняльне правознавство: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов; За ред. В. Д. Ткаченка. – Х.: Право, 2003. – С. 8-9.

⁴ Скакун О. Ф. Общее сравнительное правоведение: Основные типы (семьи) правовых систем мира: Учебник для студентов вузов. – К., Видавничий Дім «Ін Юре», – 2008. – С. 14.

⁵ Марченко М. Н. Сравнительное правоведение. Общая часть. Учебник для юридических вузов. – М.: Издательство «Зерцало», 2001. – С. 79.

⁶ Там само. – С. 101.

⁷ Бехруз Х. Сравнительное правоведение: Учебник для вузов. – О.: Фенікс; – М.: Транслит, 2008. – С. 18.

⁸ Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. – Спб, 1907. – С. 16.

⁹ Round R. Comparative Law in Space and Time // The American journal of Comparative Law, 1955, vol. 4. – P. 70

¹⁰ Скакун О. Ф. Общее сравнительное правоведение: Основные типы (семьи) правовых систем мира: Учеб. для студ. вузов. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – С. 18.

¹¹ Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): Учебник / Под. ред. В. А. Туманова. – М.: Юрист, 2000. – С. 25-29.

¹² Тихомиров А. Д. Юридическая компаративістика: философские, теоретические и методологические проблемы. – К.: Знання, 2005. – С. 251.

¹³ Там само. – С. 13.

Резюме

У науковій статті автор досліджує поняття, предмет та метод юридичної компаративістики як самостійної юридичної науки.

Ключові слова: юридична компаративістика, порівняльне правознавство, предмет юридичної компаративістики, метод юридичної компаративістики.

Резюме

В научной статье автор исследует понятие, предмет и метод юридической компаративістики как самостоятельной юридической науки.

Ключевые слова: юридическая компаративістика, сравнительное правоведение, предмет юридической компаративістики, метод юридической компаративістики.

Summary

The author studies the notions, the subject and the method of Legal Comparative Studies as a separate legal science.

Key words: Legal Comparative Studies, Comparative Law, Legal Comparative Studies subject, Legal Comparative Studies method.

Отримано 9.12.2009